

Іржа на клинку

Про книгу

У створеному на фактичному матеріалі романі-хроніці, який вирізняється гостротою сюжету, виразністю літературних прийомів, автор розкриває протиборство й таємні операції розвідок Антанти і Троїстого союзу в складних драматичних колізіях Першої світової війни (1914–1918 рр.). Читач знайде достовірну, захопливу, закручену інтригу, стрімку, як снігова лавина в горах, і багато, багато іншого. Образи імператора Миколи II, царських генералів, сановників намальовані словом рельєфно і психологічно точно, усі нюанси їх поведінки передані достовірно. Можливо, вони й погані — такими звикли їх уважати, однак у них також були людські обличчя, мрії, долі. Ніхто не знає, як би склалося їхнє життя, якби вони пішли іншою дорогою. Для широкого кола читачів.

Олег КЛИМЕНКО

ІРЖА НА КАВКАЗУ

Роман-хроніка

© Видавництво "НК-Богдан"

www.bohdan-books.com

ISBN 978-966-10-7849-8

Олег Клименко

Іржа на клинку

Роман-хроніка

У створеному на фактичному матеріалі романі-хроніці, який вирізняється гостротою сюжету, виразністю літературних прийомів, автор розкриває протиборство й таємні операції розвідок Антанти і Троїстого союзу в складних драматичних колізіях Першої світової війни(1914–1918 рр.).

Читач знайде достовірну, захопливу, закручену інтригу, стрімку, як снігова лавина в горах, і багато, багато іншого. Образи імператора Миколи II, царських генералів, сановників намальовані словом рельєфно і психологічно точно, усі нюанси їх поведінки передані достовірно. Можливо, вони й погані — такими звикли їх уважати, однак у них також були людські обличчя, мрії, долі. Ніхто не знає, як би склалося їхнє життя, якби вони пішли іншою дорогою.

Світлої пам'яті бабусі Олени

та дідуся Анатолія, у чие життя втрутилася Перша світова...

Для покоління, котре вже відійшло з відміреного йому часу, про доблесть воїна й участь у війні його холодної зброї свідчила не її парадна краса, а неестетичні зазублини, вм'ятини на клинку... і навіть іржа з плямами крові.

У Першу світову герої роману жили тим, що їх хвилювало тієї чи іншої хвилини. Вчора і завтра — порожні слова, невідомі війні. Війна — це болоче очікування наступного ранку, наступного обіду, наступної вечері. Віддаленіше майбутнє — рожева химера, в яку вірять хіба що діти. Минуле — навіть те, що відбувалося зовсім недавно, уявлялося далеким напівзабутим сном. Зрештою, усе на війні — це якийсь страшний сон наяву. Убивство за обов'язком, убивство за присягою, убивство лише тому, якщо не вб'єш ти, то уб'ють тебе. Заповіді зі Святого Письма: не вбий, не вкради, не забажай... — на фронті в окопах звучали як зла насмішка. Хто хоче перемагати, той не стане марити за дрібницями.

Кожної осені їм обіцяли, що цей жах закінчиться до зими, але розквітала весна, а війна тривала, як і досі.

Після важких воєнних років, коли настали спокійніші, стерпні роки, наші персонажі пережили перший катарсис — особливу, найвищу форму трагізму, емоційного потрясіння, фізичного й морального страждання, що протягом тривалого часу пригнічували їх своєю безвихіддю. «У нашого покоління не залишилося слів», — зізнався хтось із великих, який знав ціну світлим ідеалам, що пішли геть разом із роками війни. А втім, якими б виснажливими не були спогади, ветерани війни змушені були чіплятися за життя, щоб жити далі.

Потім розпочалась осінь їхнього життя — чудовий час, ніби створений для роздумів і спогадів. Підсвідомий щем за розтраченою молодістю, за пущеними на вітер зрілими роками, обтяжувався усвідомлюванням того, що люди виявилися безсилими перед викликами війни, революції та громадянського розбрату. Перегортаючи в думках тьмяні від часу спогади, гамуючи біль своїх ран, сваволю отруйних наклепів і спокутуючи власні гріхи, персонажі намагались у мемуарах представити себе благороднішими і вищими, ніж були на крутому переломі історії, й настільки виразно, ніби саме від них залежала доля світової війни.

Час завжди крокує убивчо швидко. Тільки наприкінці життя люди у вузькому колі рідних та близьких, збираючи уламки свого шляху, немов на сповіді згадують про початок, із якого потрібно хоч жменьку правди залишити на згадку, а не забирати з собою в могилу. Мабуть, вони вірять: чим важча була дорога — тим глибше очищення. І справді, на одрі смерті перед відходом у небуття їхнє моральне очищення та піднесення душі було повним. Згадалося навіть те, про що не хотілося згадувати. До болю чітко їм бачилося все, що вони тоді здійснили та пережили і про що жалкували: ті забулини і ту іржу.

КИЇВ, 12 — 27 червня 1914 року

Південне сонце Києва після вологого і холодного Петербурга справило на випускника Миколаївської академії Генерального штабу штабскапітана Сергія Олександровича Янишевського приємне враження й подарувало емоційне піднесення.

Штаб Київського військового округу сяяв. Його важкі й помпезні обриси здавалися символом міцності Російської імперії. На тлі цієї пишноти і блиску скромна постать офіцера виділялася невеликою темною плямою.

У гостинно розчинені парадні двері, компрометуючи декларовану гостинність та офіцерську етику, овечою отарою протискувалися капітани, підполковники і полковники із примітною сивиною, з якою гармонували срібні з патиною академічні значки на грудях. Офіцери, щоденно запізнюючись на службу, що стало поганою звичкою, обливаючись потом, намагались якомога скоріше проскочити у прохолодні кабінети, щоби вчасно постати перед очима начальства. Більшість із них — у пенсне, окулярах, аксельбантах... і з животиками. А один — велетень зі складками на виголеній потилиці, що набігали одна на одну, й подвійним підгорлям, задихав так важко, наче це був паровоз в уніформі. Через старанне сидіння в зачинених кабінетах обличчя в них аристократично бліді, а напрасовані бриджі бралися пузирями на колінах і непристойно лисніли ззаду.

Просторі коридори, якими клацали офіцерські каблуки, портрети полководців у великих позолочених рамах, розкішні мармурові сходи, килимові доріжки... Уже від їхнього вигляду в Янишевського прискорився пульс, піднявся настрій.

Його високопревосходительство командувач військовим округом генерал-ад'ютант і генерал від артилерії Микола Іудович Іванов був зайнятий — готувався до ярмарку марнославства місцевого розливу: балу, який давав Київський губернатор, шталмейстер і сенатор Микола Іосафович Суковкін.

Через відсутність командувача Янишевський, поскрипуючи новенькою портупеею, відрекомендувався його помічнику генералові Миколі Володимировичу Рузькому — худорлявому, в цивільному пенсне на носі, що робило його схожим на вічного студента чи гімназійного вчителя, котрий жартома нап'яв на себе генеральський мундир.

Доля наділила нашого молодого героя блискучою зовнішністю, холодним розумом, помірним шанобством та репутацією красивого кавалера і танцюриста. Виструнчившись, зсунувши струнки, мов ялини, ноги, й мелодійно дзенькнувши шпорами, Янишевський голосно «прогавкав» генералові своє ім'я і тим самим закінчив офіційну частину представлення.

При першому знайомстві Рузький видався штабскапітанові сухим і стриманим. Генеральський оцінливий погляд, спотворений склом оптики, пронизав і кабінет, і Янишевського.

— Пройшли крізь вузьке академічне горло — закінчили два основні та один додатковий курс академії за першим розрядом. А чому б вам було не пройти цензове командування ротою? Із вашим гвардійським зростом та виправкою — місце в кавалергардах чи хоча б у П'ятому гренадерському Київському полку. Так і кар'єра б швидше пішла, — виголосивши повчальну тираду, генерал втупився у штабскапітана.

— Кожен робить свій вибір, ваше превосходительство, — стримано спробував пояснити. — Сімейні обставини потребують моєї присутності тут.

Про здоров'я матері вирішив не поширюватися.

— Тільки вибирають не те... Служитимете під командуванням Генерального штабу полковника Миколи Миколайовича Духоніна, — невдоволено буркнув і оприлюднив давно очевидну істину. Відчувалося, що генерал не може змиритися з тим, що у когось є інша, ніж у нього, думка. — Потрудіться сьогодні ж прибути до нього. Бажаю успіху на поприщі розвідки.

Янишевський зберіг увічливу усмішку. Він вийшов з відчуттям, що все відбулось як і треба.

— Прибув для подальшого несення служби, — застібнутий на всі гудзики, як і годиться, відрекомендувався він старшому ад'ютантові штабу округу полковникові Духоніну.

Полковник був середнього зросту й повноти, з густим чорним волоссям, яке завивалося, франтувато закрученими чорними вусами й також у пенсне без оправы, що прилипло до його ренесансного носа. Якби не літня засмага, він би цілком вписувався у середовище штабних альбіносів. Щира усмішка, м'який голос, тепла приватність інтонації, співчутливе й чуйне ставлення до проблем підлеглого свідчили про те, що він скромна, душевна й інтелігентна людина.

— Відрекомендувалися командувачу округу?

— Ні, засвідчив свою повагу особисто лише генералові Рузьському. Кажуть, що його високопревосходительство генерал Іванов застряг десь на Липках у компанії генерал-губернатора.

— Таке з Миколою Іудовичем трапляється частенько, — засміявся Духонін. — Рузький вас прийняв у сердечних тонах?

— Залишався холодним, як арктичний лід.

— Так, він не сяє приязністю, — погодився полковник.

Звичайно, що полковник Духонін уже встиг ознайомитися з формулярним списком підлеглого і склав для себе враження з дуже похвальних констатувань курсових начальників, які ростили еліту російської армії:

«Наполегливий і старанний у навчанні. Отримав Михайлівську премію — 500 рублів — за кращий винахід і вдосконалення у галузі артилерії», — акцентував начальник Михайлівського артилерійського училища генерал-майор Всеволод Миколайович Верхаловський.

«Толковий, ініціативний, виконавський, схоплює все на льоту, інтереси справи ставить понад усе», — шаблонно відписав штабофіцер

академії полковник Михайло Дмитрович Бонч-Бруєвич.

«Ці якості добрі для чиновника, а для розвідника?» — не без підстав засумнівався у його критеріях Духонін.

— Я запрошений був вибирати вакансію за старшинством балів. Проте довелося відмовитися від призначення у столичний округ і вирушити «тимчасово» до «матері міст руських», тобто на задвірки політичного життя імперії, — відверто пояснив свої кар'єрні еволюції Янишевський.

— Дозвольте не погодитися з вами. Київ — один із великих розумових центрів, — поправив його Духонін, для якого місто стало рідним.

— Мені й Петербург не чужий... Але здоров'я матері... Ви ж розумієте...

— Не засмучуйтеся. Що не робиться — все на краще. Мене теж тимчасово відрядили сюди... Ох, якби знати, що це «тимчасово» затягнеться аж на дванадцять років! Проте ніхто не знає наперед своєї долі, — проявив зустрічну відвертість Духонін. — Зрозумійте, я навіть радий, що так сталося. Тут у Володимирському кадетському корпусі минули мої юнацькі роки. Врешті-решт вирішальну роль зіграла наша романтична професія. Бажаю і вам відчути романтику і за її допомогою будувати свою майбутню кар'єру.

Янишевський промовчав. Відвівши на хвилюк очі, він замилювався видом величного Дніпра, що відкривався з вікна.

Духонін підвівся і запровадив штабскапітана до крихітного кабінету з одним вікном, де тіснилися чотири столи, за якими схилилися над паперами два підполковники і капітан.

— Ось ваш стіл, — вказав. — Розміщуйтеся і вникайте у справи. Перед тим, як поїдете у закордонне відрядження, маєте зайнятися ґрунтовним вивченням австро-угорської армії.

— Зробіть ласку! Раді кожній свіжій людині, — доповнив Духоніна підполковник Генерального штабу Розен, який нещодавно повернувся з відрядження з Болгарії. На його бронзовому обличчі назавжди застигла чи то незгасла тривожна дума, чи то навіки незабутні спогади.

Здійснивши щоденний ранковий променад Миколаївським ланцюговим мостом і провентилювавши на свіжому повітрі як слід легені, рівно о дев'ятій Янишевський сідав за стіл, діставав із сейфа

справи і розпочинав вивчення. Ці своєрідні уроки йому ніхто не завдавав і не перевіряв, як він засвоїв матеріал. Від його оперативного стола ніби струмував бадьорий магнетизм, стверджуючи про непорушність зібраних тут даних і висновків розвідки. Коли виникали запитання, то штабскапітан звертався за допомогою до Генерального штабу капітана Леоніда Іполитовича Кір'янова, який сидів за сусіднім столом і охоче давав розлогі пояснення. Він слушно порекомендував Сергію для глибшого і всебічного вивчення Австро-Угорщини та сусідніх із нею країн завести течки й наповнювати їх вирізками з газет. Того ж дня у папку Янишевського лягла химерна замітка з гучним сенсаційним накипом «Русского слова»:

«За останні три тижні у Відні було тридцять випадків, коли коней укусили скажені собаки. Міська влада констатувала наявність епідемії сказу і видала суворі й обов'язкові постанови стосовно бродячих псів».

Янишевський, уважно прочитавши замітку кілька разів, поставив жирний знак запитання, а згодом іронічно дописав: «А чи не охопив сказ австрійських політиків?»

Утім, спадок, який Янишевський отримав від своїх попередників, був украй строкатим. Австро-Угорщина, з її незграбною державністю, відсутністю національної єдності, слабкістю військової сили, сама собою нікому не створювала небезпеки. Однак, завдяки своєму географічному положенню, набуваючи силу в нерозривному зв'язку з Німеччиною, ставала загрозою для великих держав, зокрема для Росії. Політику Відня, особливо на Балканах, без сумніву, всіляко заохочував Берлін, і вона ставала до Петербурга дедалі менш дружньою. Одряхла Австро-Угорщина здалася тоді Янишевському підлою, огидною й приреченою на загибель.

Офіцери штабу округу, ніби раби, приковані до столів невидимими ланцюгами обов'язку, щоденно розсилали й отримували вихідні та вхідні телеграми, відволікаючись при цьому на численні телефонні дзвінки, різні узгодження і виклики до начальників. Потрібно було також робити точні записи у формуляри. Пунктуальність мала залишатися на висоті.

Усе, що тільки могло впасти, валилося на їхні голови. Скільки б не накидали паперів, офіцери корпіли над ними до пізнього вечора, наче

дрібномережані чиновники, які не втрачали надії колись вибитися в люди. Бувало, що і Янишевський аж опівночі повертався на Велику Житомирську, де він винаймав скромне помешкання. А ранками штабскапітана як завжди дратувало набридливе дзенькання будильника. Рука його виповзала з-під ковдри і сильно грюкала по дзвінку, отвережуючи нахабу. Нарешті, прибравши сидячу позу, він довго совав ногами під ліжком, намагаючись знайти далеко засунуті капці.

Іноді в обідній час, щоб розім'ятися, офіцери дозволяли собі пограти в більярд. Янишевський ганяв кулі по гренадерському — міг би переграти самого чорта. Того, хто програв, штрафували — він ліз під стіл. Ото сміху, господи!

Червень у Києві був тягучий, як мед, підсолоджений квітками. Імпозантне місто зі святковими бульварами, скверами, радісним шумом фонтанів і щебетом птахів жило своїм повсякденним життям, яке котилося мирними рейками. Пожежники зі Старокиївського пожежного відділення випробовували недавно придбаний пожежний автомобіль фірми «Фрезе і К», який перевозив десять вогнеборців, дві драбини, стендер¹ і рукави завдовжки вісімдесят сажнів. Однак нова техніка не могла розв'язати проблему водопровідної кризи при пожежі. *«Місто без води. Червоний півень загрожує нам загибеллю. Десята пожежа без води, оскільки батьки міста забули про нас»*, — волила міська газета «Народная копейка».

Попечитель Київського навчального округу пан Могильницький наказав директорам середніх навчальних закладів для підняття патріотичного духу в юних серцях виконувати двічі на тиждень гімн «Боже, царя храни!». Вимагав строго попередити гімназистів, що у випадку недостойної поведінки під час виконання гімну (штрикання шпилькою сусіда, длубання в носі й стріляння з рогатки), їх виключать з гімназії.

А в неділю, 22 червня, о сімнадцятій годині на іподромі Південно-Західного скакового товариства, напроти заводу Гретера, мали відбутися офіцерські скачки. Збір від вхідних квитків організатори обіцяли переказати на рахунок Олексіївського військового притулку.

— Завтра приїздить Генерального штабу полковник Олександр Олександрович Самойло, який є знаним фахівцем розвідувальної

роботи проти Австро-Угорщини. Служба під його керівництвом належить до найкращих моментів мого життя, — оголосив Духонін, на хвилюку відірвавши Янишевського від оперативного читива.

Без запізнення, рівно о шостій ранку поїзд із Петербурга випустив останню порцію диму на людний перон Київського вокзалу. Цей факт зафіксував «шафгаузен» Духоніна, який туди прибув, щоб зустріти столичного гостя. Самойло вийшов із вагона свіжопоголений, пахнучи різким одеколоном. «Мабуть, «Наполеон», а може, й модний «Адорабль», — принюхувався Духонін. Нахабно сяяли і чоботи гостя. Полковники обнялися по-приятельському. На автомобілі Микола Миколайович відвіз Самойла до «прибуткового будинку» Лева Гінзбурга, де на дванадцятому поверсі, згідно з побажанням Самойла, для нього замовили апартаменти. Звідти, з висоти пташиного польоту, відкривався чудовий краєвид на місто. Це був найвищий хмарочос імперії, при вигляді якого паломники хрестилися, вважаючи його храмом.

Підкреслено ввічливо Духонін провів Самойла до кованого ліфта американської фірми «Отіс». Домовилися, що після розпакування валізи гість зробить невеличкий моціон — урочистий тур навколо монумента княгині Ольги на Михайлівській площі, відтак завітає до кондитерської Жоржа, де до віденської кави подають розкішні тістечка, й рівно

о десятій обговорить службові питання в кабінеті Духоніна.

Микола Миколайович не заперечував бажанням Самойла. Знав, що моціон у житті військового розвідника грає суттєву роль — не тільки підтримує добрий фізичний стан тіла, а й розвантажує голову.

Духонін, відрекомендувавши Самойла підлеглим, із легкою усмішкою повів ввічливу розмову:

— Як щодо погоди під час поїздки? Чи добре відпочили в купе? Як вам Київ? Райський клімат, чи не так?

— Із погодою все гаразд. А з відпочинком, коли в сусідньому купе молода красива панянка, не тлумачте хибно, — не дуже...

Присутні услужливо захихикали, сприйнявши слова столичного гостя вдалим жартом.

Нащадок легендарного запорізького кошового отамана Самійла Кішки полковник Самойло — атлетичної будови, з привабливим відкритим обличчям, приємним м'яким голосом, у якому часто пробивався московський «говор», став за трибуну.

Протягом академічної години полковник прочитав змістовну лекцію щодо розвитку й модернізації австро-угорської армії. Він, як і Микола Миколайович, ставив перед собою завдання поглибити професійні знання розвідників. У цьому в Самойла і Духоніна виявилася справжня спорідненість душ.

— Німеччина досягла вражаючих результатів ув озброєнні й перебуває в стані постійної готовності. Навіть Австро-Угорщина, яка протягом багатьох років близька до державного банкрутства, розвинувши мережу стратегічних залізниць, у військовій сфері стоїть вище Росії. З огляду на ситуацію, яка не може не тривожити, Генштаб чекає на ваші пропозиції щодо посилення розвідувальної роботи проти нашого ймовірного супротивника. Пани офіцери, потрудіться звикнути до думки про те, що війни, зв'язані з поняттями честі, уже відійшли в минуле. Їх замінили нові війни — війни двадцятого століття, про закони яких навіть геній Шекспіра нічого не знав. Їх богами є інтелект, доцільність і раціональність, — прозвучав завершальний, підсумковий акорд лекції.

— Треба посунути наші «ворота» в глиб Галичини. Правильно я зрозумів? — перепитав Самойла Духонін, який після участі спостерігачем на маневрах мав своє враження про можливості армії ймовірного супротивника.

— Так, посунути й розвернути на нашу користь. Для цього слід максимально використати русофільство.

— Як на мене, роль русофільства не слід перебільшувати. У Галичині користуються підтримкою австрійської влади мазепинські партії. У випадку війни русофілів, без сумніву, інтернують. Для розвідувальної роботи потрібно вербувати агентів з числа чехів, словаків й інших поневолених народів імперії, — вніс корективи Духонін, який завжди у боротьбі протилежностей вишукував раціональне.

— Не можу, Миколо Миколайовичу, не погодитися з вашими авангардними висновками. Слов'янство є нашим потенціалом.

Завдяки керманичам Самойлу і Духоніну молоді розвідники пливли вірними каналами — до істини.

— Із приводу початку моєї служби в Києві пропоную випити кілька келишків мадери. Це розтопить кригу офіційних стосунків, — запросив полковників штабскапітан Янишевський.

— Я не проти, — без світського викрутасу «вважатиму за честь» погодився Самойло. — Наша служба не терпить надлишкової офіційності.

Примхливий естет Янишевський, підтримуючи зовнішній кворум пристойного життя, відвідував лише першокласні ресторани і їздив тільки на парних екіпажах. Із чудовим молодим апетитом запрошені пани офіцери повечеряли у ресторані «Шато» в екзотичних ложах. Важкі штофні занавіски були опущені. Здавалося, що вони відгородили себе від усього світу. Співачок із відкритої сцени й тапера не запрошували. Пам'ятали той прикрий випадок, який у травні 1912 року трапився з полковником Генерального штабу Олександром Івановичем Лільє в шантані «Апполо». Напившись до чортиків, полковник узявся вимагати у піаніста Штрейбера виконати марш Самарського полку. Коли той відмовився, вихопив шаблю і різонув музиканта по горлу. Скандал, у якому, крім Олександра Лільє, були замішані два його брати, Іван та Михайло, — інженери залізничних військ, й нинішній генерал-квартирмейстер 8-ї армії Антон Іванович Денікін, неприхильні газети «Кієвлянин» і «Трудовая копейка» роздули до крайніх меж. У Києві вибухнули протести проти свавілля військових. Щоб не псувати братові Олександрю кар'єру, його провину перебрав на себе Михайло, який тоді обіймав посаду голови ремонтного комітету Петербурзького інженерного управління. Як людина честі він подав рапорт про відставку.

Гості Янишевського з насолодою випили кілька келишків мадери і по бокалу благородного шампанського, що іскрилося радістю. Так між офіцерами закладались основи майбутніх стосунків, до того ж хороших.

— У нас гарна традиція: на службі говорити про випивку та жінок, а під час відпочинку — про роботу, — ніби продовжив нараду Самойло. — Тепер є питання, що потребують негайного вирішення, а у робочому кабінеті надто багато зайвих вух.

— Провал? — насторожився Духонін.

— Ви зірвали проблему з моїх уст. Давайте обговоримо те, чого ви не знаєте.

— Ми уважно вас слухаємо, Олександр Олександровичу.

— Нині у Генштабі загострилося питання про підготовку автономної агентурної мережі, здатної діяти в умовах війни.

— Але ж ми не можемо уявити, як реально розгорнуться події майбутньої війни! — здивувався Духонін.

— Одразу викладаю карти на стіл. У Львові вже діє наша агентурна група. Нині вона — найгостріша кістка у ворожому горлі. Однак два місяці не маємо з цією групою зв'язку.

Янишевський жадібно слухав, ловлячи кожне слово. Дивно було чути від Самойла таке сумне зізнання.

— А зв'язкового скеровували? — червоніючи від збентеження, проявив активність штабскапітан.

— Скеровували... «Рогов» безслідно щез. Уявлення не маю, що трапилося. Підозрюю недобре. У кращому випадку його скуسانی комарами та з'їдені черв'яками драглі лежать десь у глухому яру.

— А в гіршому?

— Дає свідчення австрійській контррозвідці. Отже, наш хвіст прищеплений у капкані.

Ув очах Самойла вгніздився темний жар, щось зловісне тліло в ньому.

«Жодної фальшивої ноти. Це крик душі», — подумав увесь загострений в увазі Янишевський.

— У такому разі я готовий поїхати до Львова і все з'ясувати, — проявив ініціативу штабскапітан.

— Не годиться... — мовив Самойло, який брав до уваги тільки розумні, не спонтанні реакції. Вважав, що найбільші проблеми створює ірраціональне начало в людях.

— Чому?

— Рибалку люблять усі, й черв'яків не жаліють. Буде дуже прикро, коли на гачок австрійської контррозвідки потрапить офіцер нашого Генерального штабу.

— То як нам діяти? — бездонні очі Духоніна, які на мить короткозорозіщулилися, раптом широко розплющилися і пильно глянули на

Самойла.

— Потрібно терміново знайти й підготувати надійного зв'язкового, який не має стосунку до розвідки. Саме це прохання Генштабу хочу довести до вашого відома, —

Самойло обвів присутніх владним, безкомпромісним поглядом.

Чоловіки без занять здаються дивними. Після від'їзду Самойла Духонін і Янишевський ще раз обговорили марудну справу, яку Генштаб зненацька звалив на них.

— Після столиці вам, Сергію Олександровичу, потрібне сонце. Погуляйте, розвійтеся. Тож пакуйте валізи, — м'яко запропонував полковник.

— Валізи у мене завжди готові. Куди їхати?

— На вашу історичну батьківщину.

— Я інформацію засвоюю швидко, але дайте поміркувати, що й до чого.

— Як мені відомо, ваш пристойний рід належить до волинської шляхти...

— Колись мій дідусь, який до скону любив ґрунт — жив ним, дихав, мав маєток біля Радомишля. Після його смерті й розорення садибу і лани продали з ліцитації. Скільки себе пам'ятаю, ми з матір'ю мешкали у глухому закутку Уманського повіту. Там похований мій батько. То куди їхати?

— Ближче до кордону — Рівне, Дубно, Кременець...
і, звичайно, прикордонний пункт Радзивилів.

— Надовго?

— Може, на тиждень чи на днів десять... Як піде. Але довго не годуйте провінційних блощиць і не засиджуйтеся. У тих місцях побутує мудрість: «Гість і риба вже на третій день починають тхнути».

— І що робити?

— Напружтеся і знайдіть для справи надійного зв'язкового, — сказав категорично й незаперечно.

— Будуть ще інструкції з урахуванням вашого досвіду?

— Як ви ставитеся до жандармів?

— Не надто прихильно... як і всі армійські офіцери.

— Сподіваюся, ви не демократ.

— Я монархіст.

Насправді душа Янишевського розривалася між демократією та військовою кастою.

— Вам доведеться переглянути своє ставлення. Небезпечно, коли ваше упередження впливатиме на ваші висновки. Під час війни, яка є можливою, вони стоятимуть з вами в одному строю. Серед них є корисні для нашої справи люди... надзвичайно корисні.

— Дозвольте не погодитися...

— Спеціально для вас проведу екскурс щодо призначення жандармів.

— Я сама увага.

— Тоді слухайте. Генерал граф Олександр Христофорович Бенкендорф, який завжди відділяв себе від власної значущості, звернувся до імператора Миколи Першого і попросив дати інструкції щодо завдань його служби. Замість того, щоб обмежитися формальною відповіддю, монарх дістав чистий носовичок і передав його графу зі словами: «Витирайте сльози нещасних. Нехай ваша совість і совість ваших підлеглих завжди буде незаплямованою, як хусточка до носа», — завершив екскурс Духонін. Крізь його барвистий текст просвічувалась елегантна іронія.

— Цікава казочка... Невже носовичок і справді був чистим у столичному кліматі?

— Із вашої іронії я зрозумів, що ви сумніваєтеся у свіжості хусточки. Імператор і справді страждав на риніт, — розплився в усмішці полковник.

— Дозволю собі оприлюднити юнкерську мудрість, яка досі побутує в Михайлівському артилерійському училищі: «На ніс пронос, а на сідницю нежить».

— Так, юнкери були майстрами з «випікання кренделів». А вам слід сприймати дійсність реальніше. Виховані у провінційній глухомані й далекі від інтелектуальних забобонів панянки схильні бачити жандармів у позитивному світлі. Вони переконані, що жандармська служба серйозна, дуже важлива, й форма красива. Чого ще треба від життя? Тому при виборі чоловіків перевагу надають жандармським офіцерам, чиє грошове утримання суттєво перевищує армійське.

— Не може цього бути!

— Ще й як може! Солоденька Вірочка — героїня оповідання «Янголятко» Салтикова-Щедріна та її мати, яка допомагала доньці писати твір на тему «Про що міг говорити голубий колір?», сприймали жандармів ув одному змістовому ряду з «l'azur des cieux»², «les chérubins»³, «les séraphins»⁴ і голубим убранням нареченої. Ідея оповідання така: коли «Янголятко» спить, добрий жандарм пильнує, охороняючи її спокій. «Якщо ми нічого поганого не робимо, то й жандарми за нас спокійні».

— Ніколи б не подумав, — здивувався Янишевський.

— Оскільки «голубі мундири» правлять бал у Волинській губернії, а в Дубно, Кременці та Радзивилові діють повітові управління помічників начальника губернського жандармського управління, ви не зможете знехтувати візитом до жандармського полковника Гофмана.

— Це проблема?

— Ще й яка!

— У нас військових віддавна непрості стосунки зі жандармами — як у кішок із псами. Конфлікт започаткований, коли на чолі військового округу перебував покійний Михайло Іванович Драгомиров, котрий, подекували, любив хильнути. Трапився анекдотичний випадок. Якось генерал запиячив на тиждень, а може, й на півтора. А начальник Київського губернського жандармського управління, тоді ще полковник Василь Дементійович Новицький — людина вкрай жалюгідної освіти, грубий, жорстокий і нерозумний, сищик за пристрастю, проте без будь-якого детективного таланту, написав у столицю клязу. Дізнавшись про це, тонкий розумом Драгомиров послав цареві Олександрю Третьюму лапідарну телеграму: «Третій день п'ємо за здоров'я вашої імператорської величності», бо саме два дні тому минув день народження імператора.

Перед очима Янишевського враз яскраво постала картина травня 1909 року, коли у столиці відкривали пам'ятник цареві. Тільки-но зняли покривало, народ побачив грубий, нісенітний образ, який похмуро позирав на справи рук свого сина. Важка масивна постать, бородате обличчя, шапка, схожа на жандармську. Та ще й битюг без хвоста! Його відразу ж охрестили «Пугалом», яке створив Пабло⁵. Дехто з тих, хто полюбляв паплюжити, перехрестив Пабло на «Падло». Сліпучий спалах демократії народив вірша:

*Стоїт комод,
На комоді — бегемот,
На бегемоті — обормот,
На обормоті — шапка,
На шапці — крест,
Кто угадаєт,
Того под арест!*

Микола II хотів спровадити пам'ятник у провінційний Іркутськ, а для Петербурга замовити інший монумент. Але йому доповіли про ширення анекдоту — мовляв, цар замислив свого батька вислати у Сибір.

— Що ж було далі? — усміхаючись, Янишевський відірвався від спогадів.

— Олександр Третій — тип грубий і казарменний, зате яскравий та виразний. Він так умів обкласти матом «по-олександрівськи», що його лайливу лексику старанно засвоїли боцмани Балтійського флоту. Однак тоді проявив дивну стриманість щодо генерала-пияка: «Пора б і завершити!» — надав лаконічний імператив. Незалежний гордй Драгомиров хоч і зненавидів жандармського начальника, не впав у помсту, як у блуд. Тільки при першій же зустрічі з Новицьким артистично ошпарив його за нищий вчинок — повернувся до нього спиною, рельєфно випнувши, даруйте за казармену відвертість, тяжкуватий нижній «бюст». Далі низько нагнувся, піднявши поли мундира, а з губ зірвалося солоне слівце, сказане так, щоб чули всі: «Винуватий, ваше превосходительство. Шмагайте!»

— А що на те підсічений Новицький?

— Стояв як опльований, а на обличчі — цілковита розгубленість. Пристойні люди відмовилися подавати йому руку, навіть тоді, коли він отримав звання генерал-майора. У грудні дев'ятсот третього року есерка Фрума Фрумкіна, яку викликали на допит, кинулася з ножом на генерала — вже одряхлілого, громіздкого й настільки роздобрілого від пива, що штани без клинців на ньому не сходилися. Вона так перелякала Новицького, що він незабаром помер.

— Це та сама, яка через три роки по тому кинула бомбу в Московського градоначальника Рейнбота?

— Та сама, про яку галасували наші газети.

— Цікавий перебіг подій, — здивувався Янишевський.

— Це ще не все. Зауважу, що витоки окремих майстрів політичного розшуку беруть початок із військової розвідки. Цікавий оперативний життєпис начальника київського охоронного відділення підполковника Миколи Миколайовича Кулябка — лисого як бубон, інтригана дещо демонічного типу, але безумовно відданого трону, завжди готового прикрити власними грудьми царя. У зв'язку з війною з Японією його призвали із запасу й відрядили до Київського військового округу. Займаючись внутрішньою розвідкою, працював результативно. Дбав, щоб наш штаб не став розсадником «щурів». Підполковник професійно обклав агентурою генерального консула Австро-Угорщини в Києві Ріхарда Мешедє та секретаря консульства Романа Дінтера. Одночасно Кулябко служив ув охоронному відділенні. Сенатор Максиміліан Іванович Трусевич та колишній начальник охоронного відділення Олександр Іванович Спиридович, якого перевели у двірцеву охорону (з ним Кулябко перебував у родинних зв'язках), домоглися, щоб підполковника призначили начальником охоронного відділення. Микола Миколайович не був дилетантом у політичному розшуку. Його агентура мала гострий зір та добрий нюх і висвітлювала діяльність усіх політичних партій. Тодішній генерал-губернатор Сухомлинов⁶ був дуже високої думки про Кулябка після того, як у грудні дев'ятсот шостого року в готелі «Купецький» на Волоській вулиці вибухнула бомба і звідти вибігала поранена єврейка. Саморобні бомби були небезпечними не тільки для жертв, а й для терористів. Дев'ятнадцятилітню панянку затримали. Вона мала браунінг і паспорт на ім'я Фейги Хаймівни Каплан. На допиті зізналася, що разом зі своїм спільником Віктором Горським, якому тоді вдалось утекти, готували теракти проти Сухомлинова.

— На чому ж він спіткнувся?— проявив професійну цікавість Янишевський.

— На жаль, Кулябко був нерозбірливий у засобах, що притаманне жандармській службі. Його смерть настала раніше офіційного похорону. Підполковника усунули від справ після вбивства прем'єр-міністра Столипін. Як на мене, Кулябко — звичайний стрілочник. Його помилка стосовно Багрова була радше винятком, аніж системою.

Хіба можна залізи в душу людині, яку есерівська організація приперла до стінки і змусила реабілітуватися, виконавши теракт? Якщо служба «сумного героя» Кулябка і мала недоліки, то тільки канцелярські. Хоча підстав для притягнення підполковника до суду не було, його таки засудили за ...розтрату грошей та ще за деякі вчинки інтимного характеру. Слід визнати, що він мав певні вивихи у свідомості. Виявилось, що доньку відомого психіатра, таємного радника Мержевського Юлію, яку в дев'ятсот дев'ятому році заарештували за спробу замаху на царя, утримували не в місці ув'язнення, а без охорони у приватній квартирі Кулябка. Відсидівши кілька років у тюрмі, колишній підполковник став агентом фірми, яка продає швейні машини «Зінгер». Стара, обтяжена сім'єю людина на власному горбу тягала до самої смерті поверхами важку техніку, щоб наочно продемонструвати домогосподаркам, який чудовий шов дає машина.

— Не кращий час для поїздки. Я волів би її на тиждень відкласти, — оголосив наступного дня Янишевський.

— Це ж чому?— Духонін здивовано звів брови.

— Нині Меркурій перебуває в ретроградному русі. А це впливає на спілкування й на інформаційні потоки. Відтак люди схильні перекручувати інформацію, брехати, висловлюватися незрозуміло. Можна грамотно написати, а людина, яка читає, сприймає з точністю до навпаки, — «науково» пояснив штабскапітан свої вагання з погляду космології.

Духонін уважно вислухав його розлогий виклад, час від часу киваючи на знак згоди. Далі, інтелігентно усміхнувшись, висловив науковий контраргумент:

— Побійтеся бога! У вас багата уява про рух планети у зворотному напрямку. Притягнута за вуха астрологічна теорія, точніше, ілюзія, що так ніби відбувається. З погляду космографії Меркурій ніколи не змінює напрямок руху.

— Але навіть імператриця Олександра Федорівна сидить у такий час тихо і чекає кращої можливості, — смиренным тоном просував свої аргументи Янишевський.

— Ось куди ви хилите! — саркастично перебив його Духонін і похитав головою. — Не завдаватиму вам клопоту прослуховуванням

усієї гами мого настрою, скажу простіше: тут не Петербург, де в салонах займаються спіритизмом, крутять столи, викликають духів. Імператор також вирізняється сильною схильністю до містики, що передалася йому від предків. Імператриця, яка слухала лекції в Оксфорді, не стала освіченою й не повернула царя до тверезого реалізму, а ще більше посилила його дрімучий містицизм.

— А я чув, ніби наші колеги з корпусу жандармів звертаються до медіумів, щоб розшукати революціонерів, — як міг чіплявся за своє Янишевський.

— Ось що, штабскапітане, столичні теорії про ретроградний обскурантний Меркурій чи Марс вам доведеться забути. Будь-яке повернення до них, так само ж, як і складання гороскопів, оцінюватиму як нездорову ретроградну думку.

Від такої різкої відвертості начальника у Сергія, який ніяково почувався від своєї легкої брехні, перехопило подих. Насправді відтермінування від поїздки було потрібне йому з іншої причини. Минулого тижня, насвистуючи улюблену мелодію з «Орфея в пеклі»⁷, Янишевський випадково зустрів на вулиці штабскапітана Петра Нестерова, з яким його зв'язувала давня дружба. Вони не бачилися від дня закінчення Михайлівського артилерійського училища. Петро з родиною оселився на Печерську й тепер наполягав, щоб Сергій його відвідав. Розповів, що двічі на тиждень у його домі збирається за самоваром численне товариство. Говорять не тільки про авіацію, а й про літературу, виконують музичні твори на фортепіано. Янишевський дав слово, що неодмінно гостюватиме, і порушувати його не хотів.

Духонін розвернув стілець і сів на ньому так, ніби вершник у сідлі. Все виглядало неофіційно, по-домашньому.

— Не вішайте носа. Мені самому довелося мандрувати і в Австрію, і в Німеччину, і по наших глушинах. Я ніколи не одягався в траур і не мав чорного настрою, — забивши останнього переможного цвяха, полковник замовк.

— Пробачте за наполегливість, але я не можу не поставити вам запитання інтимного характеру. Як вас дружина відпускає?

— Я здивуюся, якщо Наталі Володимирівна зауважить мою відсутність. Уже нема тієї гостроти почуттів, які ми відчували в перші

роки сімейного життя. Вони притупились, як старі, з'їдені іржею ножі. Нам Бог не дав дітей... Я дому не тримаюся.

Як згодом Янишевський дізнається, його начальник аж ніяк не був аскетом. Микола Миколайович знаходив час для обережних експериментів з іншими жінками. Однак він ніколи не втрачав голови через спідницю — вмів облаштовувати свої «фіглі-міглі» так, щоб не збуджувати увагу.

А дружина? Чула — не чула. Жила в іншому, строгому й самотньому світі (повернулася всередину себе) і вже перестала вірити в чудо дітонародження. Її діяв на нерви вдоволенний сміх чоловіків, ображали всякі двозначності в їхніх розмовах.

— Отже, Сергію Олександровичу, я вас переконав. Ви готові їхати?

Висловлювати незгоду не мало сенсу. Надто багато Духоніна було у самому Духоніні.

— Готовий, — зітхнув засмучений Янишевський, який уголос не наважився на слабкий протест. Зрозумів, що вулицю Московську йому не світить відвідати.

— Це дуже гарна відповідь. У добрий час!

— Що за фрукт цей Гофман? — надав розмові практичний напрямок Янишевський.

— Володимир Емільйович — ще той ананас. Його репутація біжить поперед нього. Попри поважний вік, веде енергійний спосіб життя — і не тільки регулярно відвідує безкоштовно театр. А енергійно бере хабарі за відкриття пивних, торгівлю на ярмарках і з тих, хто бажає поправити своє матеріальне становище, отримавши «прибуткове місце». Його борги різним євреям (кравцям, лихварям) — фантастичні. Не надто коректний він і в стосунках із губернатором, що, безумовно, підмочує його кар'єру. В канцелярію генерал-губернатора, генерала від кавалерії Федора Федоровича Трепова потоком потекли скарги, що й окремі підлеглі жандармського начальника поставили себе понад законом: нахабно ставляться до чинів поліції, жодного хоч трохи значного питання не вирішують без хабара. Чинять це дуже спритно. Хабар — ніби потиск руки: не завжди помітиш. У Бердичеві та Коростишеві є корчми, де жандарми за випивку не платять, також під їхньою опікою таємний притон при «Німецькому готелі» в Житомирі.

— Яке нахабство! — не втримався Янишевський.

— Це ще не все, — продовжив Духонін. — Гофмана, якого в час розквіту його кар'єри вважали «майстром вербовок революціонерів», нині не займається політичним розшуком. Він не тільки не може нічим та ніким керувати, а й сам потребує керівництва. Його служба існує тільки для того, щоб утримувати сім'ю... не більше того. Найсмішніше місце в цій історії те, що Гофман не дотримується правил етики навіть у ставленні до рідних. Цей «страж закону» відібрав у своєї дванадцятирічної доньки альбом із віршами, серед яких були заборонені твори Некрасова, котрі належали старшій сестрі її подруги.

— Така невразливість мене відверто дивує, — висловив свою позицію Янишевський. — Невже не можна знайти на нього управу?

— Вкрай обурений генерал-губернатор Трепов знайшов порозуміння з Джунковським, і найближчим часом Гофмана спровадять на почесний пенсіон, — запевнив Духонін.

— Якщо Гофману вже шиють лапсердак, то на кого я зможу опертися?

— Розв'язання наших проблем Гофман звалить на свого заступника Олександра Павловича Кринського.

— Що то за персона?

— Він такий самий зануда, як і всі жандарми. Але особа цікава... дуже. Поводьтеся з ним акуратно. Не пробуйте виганяти з нього демонів і загострювати стосунки. Краще знайдіть янголів, які іноді теж трапляються у жандармських душах.

Телефон Духоніна сердито забуркотів. Щось термінове і неприємне. Янишевський, незручно кашлянувши, тихо вийшов.

Уранці штабскапітан виїхав із скромною валізою, що характеризувала його невибагливий побут: комплект чистої білизни, приладдя для гоління, засіб для миття голови на основі дьогтю «Піксафон», кілька книг, револьвер «Соваж» і флакончик сірчистого ангідриду для знищення блощиць.

**ЖИТОМИР,
28 червня 1914 року**

Специфічну роль жандармської служби у царській Росії сучасному читачеві складно осягнути без її оцінки з боку тогочасних демократичних діячів. Відомий російський письменник Володимир Короленко бачив її вади у такому:

«Пани жандарми ретельно стежили, збирали доноси, глибокодумно шукали крамолу там, де і так усе було зрозуміло. Вони вважали цінним усе, що їм доносили, а те, що було очевидним як день — тільки не з агентурних джерел — від них вислизало. Техніка розшуку закривала важливіші масиви на просторі обслідуваної з цього погляду Росії».

Брудне каміння сходів, брудні стіни без шпалер, брудні двері — специфічний вигляд провінційних казенних установ. Підстеливши газету, на сходах сиділи два унтерофіцери і курили «Тари-Бари» — смердючі цигарки по шість копійок за двадцять штук. При вигляді офіцера неохоче встали й, розвіявши руками хмарку диму, виструнчилися. Позаяк конспіративної квартири для філерів не було, в одному з кабінетів облаштували для них гардеробну. На вішаках тіснилися пальта, плащі, капелюхи й парасолі, а на столах — костюми, сорочки, краватки й перуки. Троє «горохових суб'єктів»⁸ про щось жваво розмовляли, двоє від нудьги азартно різалися в підкидного. На Янишевського вони не звертали жодної уваги.

У приміщенні душно. Суміш людського поту, старого пилу і, звичайно, тютюну. Писарі старанно заповнювали ордери на обшуки «з безумовним арештом» чи «за результатами обшуку».

Перед кабінетом начальника управління Янишевський, прискіпливо оглянувши себе у дзеркалі, залишився задоволеним.

Секретар у чині унтерофіцера, на вигляд sameць із бичачою харизмою, сидів за столом, заповнював якісь бланки й сухо відповідав телефоном:

— Ні, аж ніяк, зайнятий. Пробачте, нічого обіцяти не можу.

— А вам призначено? — тупувато посміхнувшись, недоречно запитав він, ніби штабскапітан прибув на прийом до уролога зі скаргами на чоловічі неприємності. Цього телепня, очевидно, посадили у приймальні для знімання з телефона слухавки.

Начальник Волинського губернського жандармського управління полковник Володимир Емільйович Гофман, одягнений з голочки у

формений фрак із позолоченими галунами й гудзиками, прийняв штабскапітана в атмосфері підкресленої офіційності. Його обличчя нагадувало морду відгодованого пацюка — спритного й кусючого дрібного хижака. Випнуте підборіддя і презирливо стягнуті кутики губів свідчили навіть про провінційну велич цієї персони.

На тлі казенної убогості кабінет жандармського начальника із персидським килимом на паркеті, важкими шторами на вікнах і портретом імператора на повний зріст видався помпезним. Гофман, який спочатку прибрав сяючий вигляд, зобразив ввічливе, майже аристократичне, властиве не пацючому роду, а великим хижакам здивування.

— Що у вас скоїлося?— зволив запитати, розгладжуючи вуса, зовсім як у Вільгельма II.

— У нас велика проблема в Австрії. Моє завдання — перетворити її на можливість. Без вашої допомоги, милостивий пане, ніяк.

— А ми що можемо? Ми люди скромні... — він засміявся, ніби почув неабиякий дотепний жарт.

— Мені треба підібрати кандидатів для маршрутування за кордон. Ваші підлеглі могли б порекомендувати вартіх уваги людей і висвітлити їхню політичну благонадійність.

— Ви мені розповідаєте про якихось екзотичних папуг. Мої підлеглі займаються звичайними куріпками, які залітають із австрійських полів, — намагався продовжувати легкий жартівливий тон Гофман.

Однак Янишевському, який зберігав незворушність і похмуру гідність, було не до жартів. Він не любив отаких кучерявих фраз.

— Це не моя примха. Цього вимагає безпека імперії. Я подам відповідні рапорти до штабу округу і до Генерального штабу, — мовив твердо і вже готовий був «підбадьорити» пана полковника й іншими аргументами, запозиченими з директив Генштабу.

Зміна настрою в бік поганого проявилася на обличчі Гофмана. Полковник ніби просив, щоб із ним поводитися делікатніше.

— Штабскапітане, не варто так, аж до жаху сприймати мої слова і гарячкувати. Ви молоді й тому спалахуєте... так вас надовго не вистачить, — спрацювала хитрість і обачність дрібного хижака. — Доживете до мого віку — будете спокійнішим. Зрештою, письмовий дозвіл я можу вам дати.

— У цьому нема необхідності. Досить вашого слова, — пішов на компроміс Янишевський.

Гофман викликав ад'ютанта — штабсротмістра Олександра Павловича Кринського і, зморщивши чоло, щось просуфлював йому на вухо. На щастя для Янишевського, марні вправи з ввічливості закінчилися блискавично.

Рухи начальника були поривчасті, він потирав руки — вочевидь, хотів якнайшвидше спекатися цієї аудієнції і цього «одержимого». Саме так він подумки назвав Янишевського.

Короткі, заради етикету ввічливі, запитання, короткі відповіді, нетерпеливі жести, потиск рук — і аудієнція закінчена.

— Прощу вибачення, — зніяковіло вимовив Янишевський. — Самі розумієте, служба... Честь маю кланятися.

— Мої двері для вас не зачинені, назвемо точніше — лише причинені. Заходьте, коли що... — слова полковника наздогнали Янишевського вже на порозі кабінету і змусили оглянутися. Гофман укотре наділив штабскапітана усмішкою, за якою ховалася повна емоційна недоступність.

Як виявилось, егоїст і любитель «повінтувати» до ранку, пан полковник поспішав до картярського товариства, тому вирішення приземленіших справ доручив Кринському.

«У негідника завжди сила-силенна справ», — несхвально подумав Янишевський і мав слухність.

Кринський, який вирізнявся непривітною зовнішністю, прийняв Янишевського ввічливо стримано, проте без нудних хвилин неминучих церемоній. Слухаючи відвідувача, неквапливо міряв кроками скромний кабінет, відверто демонстрував кепський настрій і явно не намагався викликати симпатію. Зупинившись перед дзеркалом та не обертаючись, він сухо попередив:

— Не надаюся до жартів. Щоб їх зрозуміти, потрібен тлумачний словник.

— У мене така справа, яка не схиляє до жартів, — Янишевський прийняв правила господаря кабінету.

— От і добре... Суть вашої проблеми я знаю від Володимира Емільовича. Для кращого розуміння ситуації зауважу, що у мене виникли окремі непорозуміння з військовим начальством — після того,

як я став наполягати на посиленні агентурної роботи у військах. Ваші та мої сліпці, які не хотіли нічого бачити, щоразу мене осаджували й відверто глузували: «Ваше заповзяття гідне іншого застосування». Мої застереження стали сприймати тільки після того, як у серпні десятого року під час маневрів у Подільській губернії було вчинено замах на генерала Альфтона⁹.

— Коли хочеш про щось забути, воно нагадує знову і знову, — підтримав Янишевський. — Знайоме відчуття...Співчуваю...

— Не будемо говорити про минуле, — примирливим тоном продовжив Кринський. — Краще присвяtimo себе поточним справам.

Шаноблюство, без сумніву, підхльостувало штабсротмістра, який пнувся високо. Він виявився людиною надзвичайно інформованою. Детально розповів про політичну ситуацію в губернії і, що головне, образливо не відсилав «поритися в довідниках».

— Командувач Окремим корпусом жандармів і товариш міністра внутрішніх справ почту його імператорської величності генерал-майор Володимир Федорович Джунковський, щоби догодити громадськості, бореться більше з корпусом жандармів, ніж із революцією, яка насувається, — мовив із гіркотою і деякою агресією. — Не годиться він для нашої справи... не годиться.

— Це чому ж? — необережно вирвалося в Янишевського, який старався не зіпсувати справу поспішністю.

— А тому, що він презирливо ставиться до агентурної роботи. Більше того, в жовтневі дні дев'ятсот п'ятого року, перебуваючи на посаді московського віце-губернатора, вийшов на вулицю, керовану пафосом революції. Разом із демонстрантами під червоним прапором Джунковський ходив від тюрми до тюрми, щоби звільнити політичних.

— Історія, певна річ, анекдотична?

— Що ви, що ви, так і було. Уся надія — на начальника штабу корпусу полковника Володимира Павловича Нікольського, котрий, як може, обмежує вплив індивідуального Джунковського і не дає розхитувати стовпи імперії. Нас звинувачують, що ми пхаємо носа у справи військових. Це справді так. Адже обстановка у прикордонних повітах губернії дуже складна: контрабанда, канали надходження нелегальної літератури, дезертирство в Австрію, — ніби переконуючи

сам себе, Кринський узявся використовувати сміливіші дедукції. Жандармам дозволено мати власну думку в галузі політичної терапії.

Нарешті підійшли до головного.

— На кого можна опертися на периферії губернії? — захотів дізнатись Янишевський.

— У нас завжди проблема з кадрами. Відшукати людей неупереджених, сумлінних, обізнаних і прозорливих нелегко.

— Цілком із вами погоджуюся, — саяв увічливістю Янишевський. — А все-таки?

— Рекомендую помічника начальника губерньського жандармського управління у Кременецькому повіті підполковника Олександра Модестовича Брадїса. Освічений нишпорка... дуже. Такого «Шерлока Холмса» наші волинські жандарми ще ніколи не мали. Навіть Олександр Володимирович Ергардт, якого тут запам'ятали як послідовного борця з революціонерами, йому в підметки не годиться. Але в нашому середовищі Брадїс — біла ворона. Його поза очі називають «Пінхусом», тобто натякають на походження з євреїв-вихрестів. Як спеціаліст він має бездоганну атестацію. Колись служив у Одесі під керівництвом «грози революціонерів» — полковника Павла Петровича Заварзіна, який, щоби знімати катаракту з очей підлеглих, заснував бібліотеку нелегальних видань. Дечого він навчився і в підполковника Олександра Павловича Кубліцького-Піотуха, який був помічником у Заварзіна. Однак в Одесі Брадїса через його безкомпромісність не хотіли бачити як юдеї, так і наші.

Час пролетів швидко. Розмова закінчилася на диво привітним діалогом.

— Я поважаю вашу службу. Якщо виникне екстрена ситуація, для вас я вдома в будь-який час дня і ночі.

— Ваші поради та підтримка вплинуть, безумовно, на результати поближніх подій, — щиро подякував Янишевський, а про себе розмірковував: «У нього в голові — щось інше, у протилежному випадку чому б це йому розливатися соловейком?»

Забігаючи вперед, підкреслимо, що штабскапітан мав слухність. Через кілька місяців Кринського призначили начальником губерньського жандармського управління десь у Сибіру.

**РІВНЕ — РАДЗИВИЛІВ — ДУБНО —
КРЕМЕНЕЦЬ — ПОЧАЇВ,
30 червня — 12 липня 1914 року**

Ключове слово двадцятого століття — «прогрес». Після великих міст Південно-Західна Волинь видалась Янишевському глушиною. У ній прогресом і не пахло. Вражаюче падіння! Ніби хтось крутить у сінематографі чорно-білу плівку. Камера майстерно вихоплює виразні асоціації: обриси заляпаних гноєм круторогих велетенських туш, на вигляд неживих, вилуплені нерухомі волові очі, філософську незворушність тварин, байдужих до укусів мух та гедзів, котру порушує хіба що доброзичливий, сонний рух морд, які мляво жують пересушене торішне сіно. На закропивленому безрадісному березі Ікви теж символ розрухи — пересохлий трухлявий човен, що, здавалося, захворів на смуток.

Тільки у Рівному Янишевському, котрий, як йому здавалося, виховав у собі почуття часу і почуття майбутнього, вдалося почути спів різальних верстатів сірникової фабрики — гіганта місцевої індустрії. На додачу штабскапітан уловив ще й натяк на проблиски технічних новацій — запах лаку шкіряної фабрики, оточеної поясом смердючих відходів здохлої худоби.

Із гарнізонними містами Рівне, Радзивилів і Дубно Янишевський ознайомився швидко — стрімким кавалерійським наскоком. Зробив візити ввічливості майже до всіх осіб, котрі фігурували у його списках. Намагався нікого не образити. Щодо цього у повітових містах, де панувала розслаблювальна слимакова повільність, усі дуже педантичні. Однак нічого корисного для своєї справи штабскапітан не знайшов. Залишалася смутна надія на Кременець.

Командира 42-го піхотного Якутського полку Генерального штабу полковника Вадима Івановича Любарського з цигаркою в зубах Янишевський запримітив на ґанку штабу полку. П'ятдесятилітній, огрядний, без збереженої осиної талії, полковник, густу бороду якого посріблили бурхливо проведені роки, зустрів його доброзичливим поглядом сірих очей у парі зі солодкуватою посмішкою, протягуючи руки, як при зустрічі з давнім другом. Якби не дзеркальний блиск чобіт, який, на переконання Любарського, символізував чистоту душі,

полковник був би схожий більше на доброго дідуся, ніж на командира полку. Нічого героїчного в ньому не було.

— У нас гість — Генерального штабу штабскапітан Сергій Олександрович Янишевський, — відрекомендував його командир полку.

Офіцери, мундири яких прикрашав полковий знак із золотою цифрою сто, зі заздрістю зиркнули на представника касти «моментів». Вони не мали схильності до виявлення дружніх почуттів.

«Дуються, мов миші на крупу», — несхвально подумав Янишевський.

Гостьова зала офіцерського зібрання в будинку Микити Михайловича Мінакова на Поштовій вулиці, куди Янишевського привів битий шлях, що ще не доріс до експериментального гудронування, був лише з макадамовим покриттям,¹⁰ виявилася переповненою. Зсунувши столи, офіцери-кавалеристи з 12-го драгунського Ризького полку приймали гостей із 36-го драгунського Охтирського полку, які для спільних навчань прискакали з Меджибожа¹¹. Під мелодійне побрязкування шпор спиртне лилося рікою. Мабуть, традиційної норми — пів пляшки горілки і чотири пляшки рівненського пива «Бершлос» — на вершника не дотримувалися. Попри загальне пожвавлення й коняче іржання від застільних анекдотів, жоден із офіцерів не дійшов до ганебного стану. В їхньому середовищі побутував погляд: «Офіцер не може бути п'яним, він може лише змінити погляд на речі».

Якоїсь митті пожвавлення перейшло у стадію несамовитого ревіння. Воно змусило здивованого Янишевського зупинитися для з'ясування причини. Виявилось, що штабсротмістрові Кондзеровському вручили «Золоту ріпу» — іронічний приз за найкрасивіше падіння з коня на скаку.

У буфетній залі, поріг якої переступив Янишевський, було тихіше. Клекотав парою і поблискував у світлі гасової лампи велетенський самовар. Склянки у срібних підстаканниках манили ароматним чаєм.

Двоє молодих офіцерів, подарувавши гостю кілька беззмістовних увічливих фраз, замовкли і вступились у газети. Від декого полився потік похвальних компліментів, на які Янишевський відповідав

стримано. Розмова не клеїлася. Зрештою, штабскапітан був готовий до холодного душу.

У наступній залі, що служила, очевидно, для музикування, було парко, аж млосно. Маленький, на павукових ніжках, верткий підполковник, із великими кавалерійськими вусами, які він постійно розгладжував, управлявся на роялі, вимучуючи якийсь дуже старий романс. Янишевський силувався згадати його прізвище.

«Здається, Роевський... Так, Антон Казимирович Роевський, командир другого батальйону».

Нарешті підполковник домучив концерт. Востаннє вдарив по клавішах, і то так, що рояль дико скрикнув, неначе злякана людина.

Попри невимушену обстановку, Роевський бундючився і здавався дуже строгим. Відчувалося, що це лише вдавання.

«Із таким виразом обличчя співати не варто, а можна тільки торгувати на базарі хроном», — спрацювала в Янишевського внутрішня іронія.

Штабскапітана душила якась дивна досада, засіваючи презирство щодо всіх довоколишніх. «Бачив різних пихатих дурнів, однак таких, як ви, панове, ще пошукати треба», — фиркнув, зреагувавши на штучний вакуум.

Підполковника Брадїса — приємного на вигляд худорлявого, високого чоловіка з піднятими плечима й витягнутою вперед головою на мускулистій шиї, з чорним із сивиною волоссям, штабскапітан знайшов у бібліотеці офіцерського зібрання. Він, як завжди, самотньо сидів ув улюбленому кріслі біля вікна і переглядав черговий том «Історичного вісника».

— Дозвольте приєднатися?

— Приєднуйтеся, штабскапітане, приєднуйтеся... — милостиво кивнув і зацікавлено зиркнув великими чорними очима на викоті, в яких проскакували смішинки.

— Дякую!

— Як розумію, офіцери Генерального штабу приїздять у Кременець не розважатися. Тут не Париж, — констатував.

— Ви правильно розумієте. Нам треба багато чого обговорити наодинці.

— Справді тут багато сторонніх вух. Балакливих людей — як бруду, а дієвих мало. Пропоную продовжити розмову в моєму кабінеті.

— Не заперечую.

Вечоріло. На вулиці було похмуро і дощило. Гасові ліхтарі тьмяно освітлювали Широку.

Холодна кам'яниця в центрі міста асоціювалася з чимось таємничим, похмурим і загадковим. Для населення жандармська установа, в якій все про всіх знали, була символом жаху, про неї розповідали найнеймовірніші історії. Це місце не сподобалось і Янишевському, можливо, навіть трохи лякало його.

— Попри літо, у вас тут холодно, як у морзі, — константував штабскапітан, усівшись на продавленому шкіряному дивані.

— Щоб люди не прокисали раніше часу, — пожвавившись, пожартував Брадїс гумором першого могильника з «Гамлета».

Підполковник Брадїс, кавалер орденів Святого Станіслава третього ступеня, Святої Анни третього ступеня та Володимира четвертого ступеня, поводився просто, без надокучливого вживання ввічливого «милостивий пане» і без зайвих інтродукцій увів Янишевського в курс провінційних справ:

— Наш штат невеликий. Я — начальник, мій заступник у чині вахмістра та шість унтерофіцерів. Підлеглі не надто високої кваліфікації. Колекціоную їх гнітюче тупі оперативні «перли», фіксуючи їх в окремому зошиті. Чи не хотіли б почути?

— Із задоволенням.

— Тоді слухайте: «Об'єкт носив довге волосся і стриг його коротко», «Ніс в об'єкта довгуватий, з пенсне, зате хода інтелігентна, хоча голову має пархату», «В купця першої гільдії очі бурі, зате вираз обличчя діловий», «У Ганни Сергіївни Уткіної ніс широкий, качиний, щелепи рівні, хоча трохи вагітна».

— Браво! — поляскав у долоні Янишевський. — Можна надсилати у видавництво Ситіна.

— Зрештою залишимо нісенітний гумор і перейдемо до справ. Згідно з інструкцією від дев'ятсот четвертого року спостерігаємо за місцевим населенням, напрямком політичних ідей суспільства і, звичайно, не випускаємо з поля зору зловживань чиновників.

— Як у вас організовано розшук? — проявив професійну зацікавленість штабскапітан.

— Замість нісенітниць у нас докази. Маємо американську шафу з карточками на всіх осіб, які фігурують у місцевих справах і департаментських циркулярах. Особи, хоч якось дотичні до нас, зареєстровані за фотографіями і за дактилоскопічними відбитками. Кожен Божий ранок розпочинаю з читання «Волинських губернських відомостей», «Волинських єпархіальних відомостей» та «Почаївського листка». А у погожу днину починаю день з гуляння місцевими садками, слухаю солов'їв, а іноді й агітаторів із Галичини, які несуть завчену у Відні пропагандистську нісенітницю про українців.

— Як народ сприймає їхню балаканину?

— А що народу? Із цікавістю. Є хохляцька приказка: «Хоч гірше, аби інше».

— Хотілося б зрозуміти політичну ситуацію в повіті, — докопувався до деталей Янишевський.

— Складна... дуже. Ось на столі перед вами «Почаївський листок», який редагує архімандрит Віталій. Там, окрім антисемітських закликів, годі щось знайти. Управи на цього редактора, як розумієте, нема. Він користується захистом керівників «Союзу російського народу». В дев'ятсот сьомому році антиєврейські погроми у Кременці вкрай дискредитували місцеву владу й духовенство. Такі явища — недопустимі. Треба відгороджувати населення від усякого насильства.

— Але ж повітова і губернська влада мають бути зацікавлені у стабільності...

— Мабуть, вам хотілося б почути красиву промову про мудрість моїх жандармських начальників і губернської влади, але це мені не притаманно. Системний бардак, якщо можна так висловитись, у нас розпочався ще в березні вісімсот дев'яносто другого року, коли наказом штабу корпусу жандармів начальника жандармського управління Волинської губернії полковника Петра Петровича Бека і начальника Кубанського обласного управління полковника Федора Олександровича Черкасова — двох хабарників, яким не заважала жодна мораль, поміняли місцями. «Шило на мило», — зло жартували у нас.

— Ваш, ласий до лестоців, гусак Гофман теж із цієї когорти? — поцікавився Янишевський, зиркнувши на Брадїса з певним острахом. Може, не варто було так розкриватися?

— Мусите знати, що я не співаю серенад для свого начальства. Ваша необережна відвертість щодо полковника Гофмана помре разом зі мною, — заспокоїв Брадїс. — Він — худоба сумнівної моралі й характеру, але у правильній уніформі. Як оперативний начальник Гофман не відповідає займаній посаді. Раз на рік проводить «смотри» й відписує стандартні рапорти: *«Нижчі чини та унтерофіцери здорові, мають цілком бравий вигляд і стройову підготовку. Ніяких претензій і скарг не заявляють, забезпеченням із казни цілком задоволені. Отримують його своєчасно»*. Загалом наші жандармські оперативні звіти дуже прилизані й поверхневі — не зовсім відповідають дійсності. Революціонери вільно проходять кордон, який у нас асоціюється з гнилими воротами, ввозять нелегальну літературу, зброю, вибухівку. При цьому мене вражає вміння полковника Гофмана залишатися чистеньким.

— Чому ж не візьмете кордон на замок, не влаштуєте пастки на революціонерів і не ліквідуєте контрабанду?— здивувався Янишевський.

— Хто ж це має зробити, чорт забери? Справа настільки темна, що краще її не чіпати, бо потім не позбудешся проблем. Із контрабанди має частку мій начальник, а також начальник Волинської бригади прикордонної сторожі, губернатор, а може, й генерал-губернатор. Нею підживлюється і простий люд. Мусить бути баланс, щоб, як кажуть тутешні, «вільк сити і овца цяла». Якщо ми підірвемо всі ці підвалини, ризикуємо викликати повстання.

— А як ваша оперативна робота серед військових?

— Ми маємо право проводити лише арешти серед військових і допитувати їх. У дев'ятому році нас зобов'язали вести спостереження в армії. Одначе торік наш шеф Джунковський заборонив вербувати агентуру серед військовослужбовців.

— І ви не знаєте, що там робиться?

— Чому ж не знаю? Вербую агентуру зі середовища військових: шевців, перукарів, лікарів, дружин офіцерів, коханок... Щоб до мене не

було жодних претензій за порушення наказів, не оформляю особових справ.

Хороші чи погані були політичні й оперативні судження Брадїса, Янишевський не збирався їх піддавати сумніву, важливо було те, що підполковник видався йому чесною й до певної міри благородною людиною.

— Чому ви обрали жандармську професію? — старався домогтися більшої відвертості штабскапітан. — Армії теж потрібні розумні люди.

— Можете вірити, можете ні, але вирішив стати детективом, начитавшись оповідань про Шерлока Холмса.

— Як вам удалося довести до досконалості рівень розшукової майстерності.

— Жандарми без специфічної освіти, її просто нема. Жандармські курси, які діють у столиці в споруді біля Ланцюгового моста, лише закладають основи правових знань. Професіоналізм треба набувати на практиці, ґрунтуючись тільки на відданості імператору й розумінні свого боргу перед батьківщиною.

На моє переконання, найкращим спеціалістом й умілим психологом є учень полковника Зубатова¹² генерал Спиридович. Він переконаний, що вбити ідею не можна, оскільки еволюція людської думки триває безупинно, трансформуючи погляди, переконання, а за ними і соціальний лад життя народів. Разом із тим генерал переконливо доводив опонентам, що наповнені енергією й захопленням піонери революції завжди були і є утопістами. Вони не тільки не сприяють прогресу своєї батьківщини, а й часто стають гальмом правильному розвитку громадської самосвідомості.

Спиридович одразу ж знаходив слабінку в характері революціонера, яку ефективно використовував для вербування. Одного самолюбивого марксиста більшовицького напрямку товариші, дбаючи про його хворі ноги, пообіцяли забезпечити калошами, однак не виконали обіцянки. А той, який уважав себе особою високого статусу, сприйняв їхню недбалість як недооцінку його заслуг перед організацією. Вже наступної зустрічі Спиридович подарував марксисту м'які мокроступи, і справа зрушила з місця.

— Вам давно пора носити погони полковника. Чому застрягла ваша кар'єра?

— Моя службова доля дзвенить рикошетами. Службу я розпочав у сонячній Одесі під керівництвом полковника Заварзіна. Вже тоді його ім'я було на слуху. Я тоді ще мав легковажний запал юності, сліпу нерозважливість та нікому не потрібну сміливість, з якою сам пхався в лігво ворога.

Захоплюючись розшуком, більшу частину часу проводив на службі. Щоб ознайомитися з революційним рухом на півдні Росії, для початку впорядкував архів управління. Потім — вербування агентів. На жаль, служба в цьому чудовому місті не була тривалою.

Брадіс ухопився за спогади, намагаючись у деталях пригадати, де він колись перебував і чому:

— Потім — Харків... Як усе було, кожен розповідає по-своєму. Я запам'ятав той трагічний випадок так: у лютому дев'ятсот сьомого року ми мали провести обшуки на квартирі революціонера. Коли зайшли, там було шестеро злочинців, які вчинили опір. Одразу застрелили трьох наших. А один кинув під ноги бомбу... Це був жах! Картина, яку не можу забути. Умеблювання кімнати та уламки стін лежали великою купою сміття. Неподалік від розбитого вікна валялася відірвана людська рука, яка мертво тримала якийсь металевий предмет. Образ молодого жандармського офіцера, якого я бачив живим ще кілька годин тому, і його розірваний на шматки труп сплелися у моїй свідомості в одну примару. «Подібна доля може спіткати й мене», — думав я. Страшно, коли не знаєш, чи повернешся з прогулянки живим. Відчуваю, що у цьому моєму реченні нема ні логіки, ні стилю. Хіба можна повернутися з прогулянки неживим?

Янишевський був уважним слухачем. Він давав співрозмовникові змогу вилити минулі образи.

— Після Харкова на прикордонному пункті у Волочиську було значно спокійніше. Усі піддані імперії витрушували тут свої валізи, представляли паспорти, щоби проїхати в Європу чи повернутися з неї. Уявіть собі картину: підійшов потяг із Австрії. Його пасажери в супроводі митників прямують у велику ревізійну залу, де концентрують для огляду їхній багаж. На їх обличчях можна було побачити приховане хвилювання, а то й страх. Для обивателя, як відомо, обман митника не належить до розряду аморальних дій. Тому навіть люди з великими статками і солідним службовим становищем

не соромилися іноді застосувати будь-які хитрощі, щоби провезти без мита якусь дрібницю. Пригадую випадок, коли тупа покоївка впливової особи, бажаючи провезти без мита будильник, заховала його в пишній турнюр. Треба було побачити вираз її обличчя, коли годинник навіжено закалатав на всю ревізійну залу.

— Уявляю... — засміявся Янишевський.

— Не уявляєте, — зобразив посмішку Брадїс. — Коли митники зняли з тієї дурненької усю збрую, то здивувалися... У неї тухес, якому не потрібен паризький турнюр та інші хитрі жіночі фортелі.

— Ви це бачили?

— І так, і ні. У той час, коли митники вовтузилися з валізами, ми з ротмістром графом Каменським ретельно вивчали паспорти пасажирів. Із документами у нас була велика проблема, оскільки вимоги не передбачали наявність на них фотографій, що давало злочинцям змогу використовувати чужі паспорти.

— А як сім'я реагує на ваші часті переїзди?

— Подібні розмови мені дуже важкі, тож я зазвичай переводжу мову на інші теми. Проте для вас, людини порядної, з ліберальними поглядами зроблю виняток.

Брадїс, змочивши горло водою зі склянки, продовжив:

— На початку жандармської кар'єри я проігнорував важливу життєву аксіому: *«Чим у ближчих стосунках перебуває із жінкою жандарм, тим більше вона може нашкодити його репутації»*.

— Що маєте на увазі?

— Практично будь-які стосунки між особою жіночої статі та представником «голубого відомства», що не мають офіційного статусу, за поганого збігу обставин чи з волі наклепників можуть стати ахіллесовою п'ятою жандарма. Глуха стежина пліток і домислів здатна завести далеко. У нас досі в обігу повчальна історія, як дружина статського радника Єлизавета Балтаго відомстила помічникові начальника Волинського губернського жандармського управління ротмістрові Бржезицькому за те, що той невдало перемістив по службі її коханця. Вона засівала всі можливі інстанції кляузами про негідну поведінку ротмістра. Розвела усіх, неначе малих дітей, і таки добилася, щоби Бржезицького перевели по службі в якусь непролазну глушину.

— Але ж є закон, є розслідування...

— Перед законом у нас не всі рівні — це головна істина.

— Очевидно, якась не надто приємна історія сталася і з вами, — висловив здогадку Янишевський.

— Маєте рацію. Через недосвідченість я залишився ночувати в однієї жінки, й відтоді моє життя пішло догори дригом.

— Розумію вас... У мене також із жінкою не склалося. Нещасливе кохання затягло в лабіринт, наприкінці якого — тупик.

— Жили ми цілком нормально. Я непоганий сім'янин, без декадентських викрутасів. Коли мене перевели з Одеси, сім'я залишилася там. Ми з дружиною були то разом, то окремо. Яка жінка може витримати жандармський побут?— продовжив невеселу історію Брадїс. — Незабаром у неї з'явився друг. Я певний час зберігав ілюзію незнання, а далі сказав їй прямо в її безсоромні очі: «Якщо ти обереш його, я нервуватимусь, але зрозумію». Він нахабний, лінивий, хвалькуватий, але вона вибрала таки його. Я відверто сказав, що в неї не залишилося нічого, з чим можна жити. Потім розлучився, а дружина з трьома дітьми повернулася до батьків. При розлученні я обіцяв їй виплачувати п'ятдесят рублів на місяць. Коли син підріс і постало питання про його освіту, виявилось, що хлопця не візьмуть у кадетський корпус за казенний рахунок. Штаб жандармського корпусу відмовив мені у допомозі. Розгнівана дружина вчинила бучу листами в усі інстанції і Гофману та Джунковському.

— А друг як?

— Він її підбурював й організовував лихослів'я. А вона вдавала зі себе квочку, якій потрібні для прохарчування курчат жирні черв'яки. Друг повертався до неї тільки тоді, коли вона роздобувала гроші.

— Перспективи?

— Жодних. Майбутнє уявляю далеко не в рожевому світлі. Відданість та вірність трону в наш час недооцінена. Чого можна досягти, збираючи осколки життя? Мабуть, пенсія — моя вершина.

— А особисте життя? Невже ви поставили на ньому хрест?

— Хіба ви не знаєте кременецьких пліток? Я ще не махнув на себе рукою. Живу з вдовою поручика Суворіна Анфісою Олександрівною. Останній сплеск на старості років. Дуже радий, що хоч щось відчуваю.

Брадїс, який мав оригінальні думки, приховану глибину інтелекту, дедалі більше й більше подобався Янишевському.

— Було б краще, якби ви сказали, що шукаєте. Так простіше, — жандармський підполковник, відчуваючи, що розмова буде довгою, ще раз заправився склянкою води.

— А ви як думаєте?

— Я відчуваю і розумію ваше завдання. Воно, без сумніву, зв'язано з Австрією. Коли я служив на прикордонному пропускному пункті у Волочиську, мені доводилося виконувати окремі доручення підполковника Самойла зі штабу округу.

— Олександр Олександрович уже полковник. Узяв курс на звання генерала.

— Він — гарна людина. Перекажіть мої вітання.

— Перекажу при нагоді. Якщо не секрет, яке завдання виконували ви?

— Підшукував йому потрібних людей для агентурної роботи в Австрії.

— Я теж хочу спробувати знайти тут за певними параметрами людину... Допоможете мені?

— Прошу сказати розлогіше. Не переймайтеся. Розшукові офіцери виховані так, щоб таємниця померла разом із ними.

— Я шукаю надійного чоловіка, з вільним володінням польською мовою, який міг би сходити за кордон — туди і назад.

— Зрозумів. Є один на прикметі — чудова шевелюра й вуса нічогенькі. Показний, спритний молодик, як мовиться, майстер на всі руки. А що головне, освічений... закінчив реальне училище.

— Хто він?

— Унтерофіцер Стельмах, служить у роті пластунів, якою командує поручик Філатов.

— Але ж мене полковник Любарський запевнив, що у нього нема кандидатів, які б відповідали моїм вимогам.

— На полкових начальників не ображайтеся. Таке ставлення для них характерне. На носі маневри. Хто ж віддасть толкового вояка?

— Як ближче познайомитися зі Стельмахом?

— Дуже просто. Варто побувати на польових заняттях пластунів.

Отримавши дозвіл від Любарського, Янишевський наступного ранку прибув на навчальний полігон Якутського піхотного полку, де поручик Філатов проводив заняття з пластунами.

Особливу увагу поручик приділив умінню проникати крізь глибокі дротяні загорожі, що були чи не найзлішим ворогом для розвідників. Підготовленим проходом група розвідників мала швидко проповзти до ворожого окопу і повернутися з полоненим.

Вправа із захоплення полоненого прикувала увагу Янишевського оригінальною методикою. Це завдання виконували троє розвідників: двоє обходили з флангів «ворожий» спостережний пост, а третій підкрадався до нього з тилу. Флангові прикривали головну дійову особу і загороджували «ворожому» спостережникові шлях до втечі, якщо захоплення відразу не вдалося.

За знаком Філатова розвідники безшумно, неначе змії, просувалися вперед, і через кілька хвилин один із них (а це був Стельмах), стрибнув як кішка на опудало, миттєвим рухом схопив його за горлянку і кинув на землю. Флангові розвідники синхронно поспіли на допомогу. Опудалу забили кляпом рот і зв'язали руки.

На Янишевського справили приємне враження швидкість, чіткість та рішучість дій розвідників, а також сила і стрімкість, із якою вони поверталися з пошуку.

Поручик Філатов пояснив, що подібні заняття він проводить спочатку вдень, а після того, як молоді розвідники засвоять свої обов'язки, тренування відбуваються вночі.

— На ці вправи ми часу не жаліємо. Працюємо ґрунтовно й осмислено. Вояки вміють рухатися повзком, рачкувати полем, болотом, узліссям, досягаючи повної беззвучності. Ховаються в кущах так, що жодна гілка не порухається. Можуть самі перетворитися на кущі. Перекоаний, що у бойових умовах моїм розвідникам не страшні випадковості, — запевнив він.

— Як на мене, ваш унтерофіцер дуже спритний, — похвалив Янишевський.

— Ще й який... Стельмаху, як своєму помічникові, я доручаю тренувати розвідників. Заняття він веде до ладу, без гарячки і лайки, терпеливо.

Янишевський кілька разів непомітно спостерігав за Стельмахом і відчував до нього непідробну симпатію.

Унтерофіцер був високий, стрункий, з відкинутим назад чубом, із відкритим сміливим поглядом яскраво ясних очей. Його обличчя

спокійне, серйозне, без жодного сліду чогось удаваного. Щоки зберегли після інтенсивних польових занять рожевий колір. Привабливий образ Стельмаха, без сумніву, забезпечував йому неабиякий успіх у жінок.

— Сідай зручніше, — привітно запропонував Янишевський. — Маю до тебе кілька запитань...

Опустивши сидні на стілець, Максим зацікавлено позирнув на офіцера.

— Освіта? — почав сіяти короткими запитаннями Янишевський.

— Основний курс Вінницького реального училища.

— Чому не весь?

— Плата п'ятдесят рублів була непосильною для родини. Оскільки я вчився на «відмінно», рішенням педради мене тричі звільняли від оплати. Вдалося витримати всі перевідні та випускні іспити й закінчити шість класів. Маю намір після армії здати екстерном у Вінницькому учительському інституті іспит на звання народного вчителя.

— У кого ти такий розумний удався? Хто з вашої сім'ї має мізки на місці?

— Удався в батька, який уперто пнеться вивести дітей в люди. Крім мене, освіту отримують мої брати Григорій і Анатолій.

— Як у тебе з фізичною підготовкою?

— У стрибку зі жердиною — два метри сімдесят п'ять сантиметрів, стрибок у довжину — понад п'ять метрів, бар'єрний біг на сто десять метрів — двадцять і чотири десятих секунди.

— Гарно, ти — майже на рівні минулорічних рекордів першої Російської олімпіади в Києві.

— Не буду заперечувати. У цих змаганнях я участі не брав і перед Великими князями Дмитром Павловичем¹³ і Гавриїлом Костянтиновичем¹⁴ не стояв, — відважився на легкий жарт Максим.

— Що найважче побачити? — таке питання колись поставив собі великий німецький поет Ґете. Чув про такого?

— Чути чув, але, на жаль, нічого з його творів не читав.

— Продовжую думку Ґете: «Те, що вкрито густим пилом минулих віків, чи те, що вкутано хисткою імлою майбутнього?»

— Не буду гадати, оскільки відчуваю, що тут є якась каверза.

— Гете відповів так: «Те, що лежить перед твоїми очима».

— Правильно. У нас кажуть: «Бачить чуже під лісом, а не бачить свого під носом».

— Ти сміливий?

— У ситуаціях, в яких бував, я не боягуз. Але ще треба познайомитися зі самим собою.

— Віриш у Бога?

— Вірю, але не завжди молитви були для мене порятунком. Наш священник Козловський, якимсь перестрівши мене, сказав: «Господь був би щасливим, якби ти хоч раз побував на моїй службі...»

— Формують суть твоєї нелегальної місії. До пана Шустека — нашої людини у Львові ми скерували зв'язкового. Він пропав, ні слуху, ні духу. Ти маєш відновити зв'язок із Шустеком, з'ясувати обстановку, яка склалася навколо нього, взяти інформацію, котру він зібрав, і доставити до нас. Така коротка версія того, що тобі потрібно знати... і тримати рот на замку.

— Я — могила.

— Ось як виглядає помешкання Шустека, — Янишевський виклав перед Максимом високоякісну світлину. — Типовий двоповерховий будинок, споруджений наприкінці минулого століття у віденському архітектурному стилі. На першому поверсі — ломбард, а помешкання пана Шустека на другому поверсі. Обережно підійдеш, оглянувши все довкола. У вікні має висіти янголятко з крильцями. Якщо його нема — провал. Тоді ти згортаєш роботу і повертаєшся назад тим самим маршрутом. Жодних ризикованих імпровізацій не дозволяю. Можливий інший розвиток подій: умовний знак на місці... ти заходиш, а там засідка... Що робитимеш?

— Я ніколи не заходжу, не знаючи, як звідти вийти.

— Це добре. А конкретніше?

— Перед тим, як зайти, я досліджу, чи є чорний хід, вивчу, куди ведуть прохідні двори, й інші деталі. А ще інтуїція...

— Тобто?

— Коли хоч трохи сумніваєшся у ситуації чи в людині, далі не сумнівайся — все так і є, тобі наготовлена яма. Так колись мене повчав дід, Царство йому Небесне.

— Надто вже категорично.

BOOK2GO
ЕЛЕКТРОННІ КНИГИ

КУПИТИ